

ԳՐԻԳՈՐ ՂԱՐԻՔՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ քղթակից անդամ, ՀՀ գիտության վաստակավոր գործիչ, տնտեսագիտության դոկտոր, ԵՊՀ տնտեսագիտության տեսության ամբիոնի պրոֆեսոր

ԱՆԱԴԻՏ ՀԱՄԱՐՁՈՒՄՅԱՆ,

տնտեսագիտության թեկնածու, ԵՊՀ կառավարման և գործարարության ամբիոնի դոցենտ

ԳՈՐԾԱԶՐԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ԿԱՊԻՏԱԼԻ ԿՈՐՈՒՄՏՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Մարդկային կապիտալի ավանդական, մշտական կորուստներից է գործազրկությունը, ոչ մասնագիտությամբ աշխատելը և թերզբաղվածությունը: 1990-ական թվականների «վերափոխումների» արդյունքում Հայաստանի տնտեսությունն ամբողջությամբ վերցրած կաթվածահար եղավ: 1990-1993 թվականներին ՀՆԱ-ն կրճատվեց ավելի քան 2 անգամ՝ 1993 թ. կազմելով 1990 թ. մակարդակի 46.9%-ը, որն այդ ժամանակ տնտեսական անկման ամենաբարձր ցուցանիշն էր ԱՊՀ երկրներում: 1993 թվականին 1988 թ. համեմատությամբ ՀՀ-ում արդյունաբերական արտադրանքի թողարկումը նվազեց 64 %-ով, իսկ ճյուղի տեսակարար կշիռն ազգային եկամտում նվազեց և կազմեց շուրջ 31%: 1994 թ. մեկ շնչին ընկնող սննդի օրական կալորիականությունը հասավ կրիտիկական արժեքի՝ 1700 կկալ: Հայաստանն ապրեց հիպերինֆլացիա, որի գագաթնակետը եղավ 1994 թ., երբ այն կազմեց 5273%¹: 1993 թ. 1988 թ. համեմատությամբ արդյունաբերության անկումը կազմեց 64.0%, էլեկտրաէներգիայի արտադրությունը կրճատվեց 58%-ով, քիմիական և նավթաքիմիական արդյունաբերության ծավալները՝ 80%-ով, իսկ սննդի արդյունաբերությունը՝ 60-90%-ով: Այդ ամենի արդյունքում խիստ վատացան երկրի մակրոտնտեսական ցուցանիշները (տես աղյուսակ 1-ը):

Աղյուսակ 1

ՀՀ մակրոտնտեսական ցուցանիշները 1992-2000 թթ.

	1992 թ.	1993 թ.	1995 թ.	1998 թ.	2000 թ.
ՀՆԱ, մլն ԱՄՆ դոլար	323.7	492.2	1286.5	1892.3	1915.2
ՀՆԱ մեկ շնչի հաշվով, մլն ԱՄՆ դոլար	87.8	131.9	342.2	499.0	503.0
Սղաճը, տոկոս, նախորդ տարվա նկատմամբ (անգամ)	13.4	11.0	32.2	8.7	0.8

¹ Տես «Կապիտալի նախասկզբնական կուտակման, հարստության ու եկամուտների բևեռացման առանձնահատկությունները Հայաստանի Հանրապետությունում անցումային տնտեսությունում», Երևան, 2011, էջ 16:

ՀՀ դրամի և ԱՄՆ դոլարի փոխարժեքը	-	-	405.9	504.8	539.5
Արտահանում (առանց ծառայությունների) մլն ԱՄՆ դոլար	82.9	156.2	270.9	220.7	300.5
Ներմուծում (առանց ծառայությունների) մլն ԱՄՆ դոլար	205.9	254.2	673.9	202.4	884.7
Օտարերկրյա ուղղակի ներդրումներ, մլն ԱՄՆ դոլար	2.4	0.8	24.4	232.4	120
Պետբյուջեի եկամուտները և տրանսֆերտները (տոկոս ՀՆԱ-ից)	-	-	18.1	17.7	16.7
Պետբյուջեի ծախսերը (տոկոս ՀՆԱ-ից)	-	-	24.1	21.5	21.6

Աղբյուրը՝ «Անկախության և անցումային 10 տարիները Հայաստանում», Երևան, 2001, էջ 66:

Այդ բոլորի հետևանքով 1999 թ. տնտեսական աճի ցուցանիշները նախորդ տարիների առավելագույն մակարդակի համեմատությամբ ունեցան հետևյալ տոկոսային չափերը¹.

- ՀՆԱ՝ 60 (1989 թ. համեմատ),
- Արդյունաբերության արտադրանքը՝ 41 (1986 թ. համեմատ),
- Գյուղատնտեսական արտադրանքը՝ 78 (1986 թ. համեմատ),
- Մանրածախ ապրանքաշրջանառությունը՝ 40 (1990 թ. համեմատ):

Արտադրության ծավալների նման կրճատումը սրեց աշխատաշուկայի լարվածությունը, որը և հանգեցրեց գործազրկության:

Աղյուսակ 2

Աշխատաշուկայի փոփոխությունները և գործազրկությունը ՀՀ-ում

Ցուցանիշները	1995 թ.	1996 թ.	1997 թ.
Աշխատուժի թիվը (հազար մարդ)	1600.8	1572.6	1564.4
Ջրաղվածների թիվը (հազար մարդ)	1468.6	1413.4	1403.4
Գործազուրկների թիվը (հազար մարդ)	131.7	159.2	161.4
Ազատ աշխատատեղերը (աշխատանքի պահանջարկը, մարդ)	1077	525	757

Աղբյուրը՝ *Изменяющееся общество: теория, практика, 1997, 1-2, էջ 64:*

Հանրապետության ստվերային տնտեսության մեծ ծավալների, գործազուրկների զգալի մասի չգրանցվելու և այլ պատճառներով, գործազրկության և զբաղվածության վերաբերյալ հրատարակված պաշտոնական տվյալները հեռու են ճշգրիտ լինելուց: Այսպես, եթե Աշխատանքի և զբաղվածության հանրապետական ծառայության տվյալներով 1998 թ. պաշտոնապես գրանցված գործազրկու-

¹ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության սոցիալական պատկերը և աղքատությունը, Երևան, 2001, էջ 10:

թյան մակարդակը կազմել էր 9.4 տոկոս, 1999 թ.՝ 11.2 տոկոս, ապա ըստ ընտրանքային հետազոտության տվյալների այդ տարիներին տնտեսապես ակտիվ բնակչության 27.3 տոկոսը գործազուրկ էր¹: Այդ ցուցանիշը ՀՀ-ում անհամեմատ բարձր է, քան Ռուսաստանի Դաշնությունում և ԱՊՀ այլ երկրներում: ՀՀ-ում գործազրկության իրական մակարդակը շատ ավելի բարձր կլիներ, եթե աշխատուճակ բնակչության շուրջ մեկ միլիոն մարդ չարտագաղթեր:

Բացի գործազրկությունից, մարդկային կապիտալի կորուստ է նաև **թերզբաղվածությունը**: Թերզբաղված են համարվում բոլոր նրանք, ովքեր աշխատում են տվյալ երկրի օրենսդրությամբ սահմանված աշխատաժամանակից պակաս աշխատոր կամ աշխատաշաբաթ: Քանի որ ՀՀ-ում աշխատորվա տևողությունը սահմանված է 8 ժամ, այդ պատճառով թերզբաղված են բոլոր նրանք, ովքեր 8 ժամից պակաս աշխատոր են ունեցել: 2007-2008 թթ. ՀՀ 6129 տնային տնտեսությունների հետազոտության արդյունքներով թերզբաղվածության պատկերն արտացոլված է աղյուսակ 3-ում:

Աղյուսակ 3

Աշխատորվա բնույթը հիմնական աշխատանքում

Ձեր հիմնական աշխատանքում Դուք աշխատում եք	Պատասխանների թիվը	Ճշգրտված տոկոսը
Լրիվ աշխատոր	6002	71.4
Ոչ լրիվ աշխատոր	1211	14.4
Լրիվ աշխատորից ավելի	1189	14.2
Ընդամենը	8402	100.2

Աղբյուրը՝ Աշխատանքի շուկայի վերլուծություն, գիտահետազոտական աշխատանք, Երևան, 2010, էջ 31:

Հիմնական աշխատանքում զբաղվածների 71.4 տոկոսն աշխատել է լրիվ աշխատորով, 14.4 տոկոսը՝ ոչ լրիվ աշխատորով:

Աղյուսակ 4

Աշխատանքից հիմնական աշխատողի բացակայության ընդհանուր տևողությունը

	Պատասխանների թիվը	Ճշգրտված տոկոսը	Գումարային տոկոսը
Մինչև 1 ամիս	955	70.0	70.0
1-3 ամիս	239	17.5	87.5
4-6 ամիս	111	8.1	95.7
7 ամիս և ավելի	59	4.3	100.0
Ընդամենը	1864	100.0	-

Աղբյուրը՝ Աշխատանքի շուկայի վերլուծություն, գիտահետազոտական աշխատանք, Երևան, 2010, էջ 32:

¹ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության սոցիալական պատկերը և աղքատությունը, Երևան, 2001, էջ 47:

Աշխատանքից հիմնական աշխատողի բացակայության ընդհանուր տևողությունը 70 տոկոսի համար կազմել է մինչև մեկ ամիս, 17.5 տոկոսի համար՝ 1-3 ամիս, 8.1 տոկոսի համար՝ 4-6 ամիս, իսկ 4.3 տոկոսի համար՝ 7 ամսից ավելի:

Աղյուսակից հետևում է, որ ոչ լրիվ աշխատաշաբաթով աշխատողների տեսակարար կշիռն ամենաբարձրը Սյունիքի մարզում է՝ 72.1 տոկոս, Լոռու մարզում՝ 64.3 տոկոս և Տավուշի մարզում՝ 62.9 տոկոս:

Աղյուսակ 5

Ոչ լրիվ աշխատող և ոչ լրիվ աշխատաշաբաթ աշխատողների թվաքանակն ըստ մարզերի (տոկոսներով ընդհանուրի նկատմամբ)

ՀՀ-ն և մարզերը	Ոչ լրիվ աշխատող	Ոչ լրիվ աշխատաշաբաթ
ՀՀ	14.4	43.4
ք.երևան	13.1	36.1
Կոտայքի մարզ	15.6	46.0
Շիրակի մարզ	12.6	48.8
Տավուշի մարզ	25.0	62.9
Վայոց Ձորի մարզ	15.6	35.1
Սյունիքի մարզ	6.9	72.1
Արմավիրի մարզ	6.5	18.3
Արարատի մարզ	21.9	49.3
Լոռու մարզ	17.6	64.3
Գեղարքունիքի մարզ	15.8	44.8
Արագածոտնի մարզ	13.4	26.2

Աղբյուրը՝ Աշխատանքի շուկայի վերլուծություն, գիտահետազոտական աշխատանք, Երևան, 2010, էջ 32:

Ձբաղվածությունը ՀՀ-ում լուրջ փոփոխություններ է կրել անցումային տնտեսության առանձին ճյուղերի և ենթակառուցվածքների տեղաշարժերով պայմանավորված: Քանի որ ԽՍՀՄ փլուզումով Հայաստանի արդյունաբերության խոշոր ճյուղերը, մասնավորապես ծանր արդյունաբերությունը, մեքենաշինությունը, քիմիական արդյունաբերությունը հումքի և մատակարարների շուկաների կորստի պատճառով նույնպես փլուզվեցին, զբաղվածությունն այդ ճյուղերում զգալիորեն կրճատվեց: Միևնույն ժամանակ նկատելի դարձավ, որ գործարար ակտիվությամբ օժտված մի շարք ճյուղերում, ինչպիսիք են առևտուրը, հասարակական սնունդը, միջնորդական ֆինանսական գործունեությունը և ծառայությունների այլ ոլորտները, զբաղվածությունն սկսեց սիստեմատիկ մեծանալ: Ուստի, ճյուղային կառուցվածքի առումով արդյունաբերության մեջ բարձր զբաղվածությունն իր տեղը զիջեց վերը նշված նոր զարգացող ճյուղերին:

Հարկ է նշել, որ 1990 թվականից մինչև 2011 թվականն ընկած ժամանակահատվածում փոփոխության է ենթարկվել ՀՀ բնակչության տարիքային կառուցվածքը: Մինչև 16 տարեկան երեխաների տեսակարար կշիռը 1990 թ. 32.3%-ից 2011 թ. կազմել է 19.6 %: Բայց աշխատունակ տարիքի բնակչության տեսակա-

րար կշիռն ավելացել է 9.2 տոկոսային կետով, 59.7 %-ից 2010թ-ին դառնալով 68.9%¹: Եթե 2006 թ. բնակչության ընդհանուր թվաքանակի 22.7 % աշխատունակ տարիքից ցածր էր, 64.6 %-ն՝ աշխատունակ տարիքի, իսկ 12.7 %-ն՝ աշխատունակ տարիքից բարձր բնակչությունն էր, ապա 2010 թ. այդ թվերը համապատասխանաբար կազմել են 19.8, 68.7 և 11.5%:

Ընդհանուր բնակչության թվաքանակում քաղաքային բնակչությունը 1990 թ. կազմել է 68.8, իսկ 2011 թ.՝ 64.0 տոկոս, իսկ գյուղական բնակչությունը՝ 31.2 և 36.0 տոկոս:

Աղյուսակ 6

ՀՀ մշտական բնակչության թվաքանակն ըստ մարզերի, 2010 թ. հունվարի 1-ի դրությամբ, (հազ. մարդ)

Մարզերը	Ընդամենը	Քաղաք	Գյուղ
Հայաստանի Հանրապետություն	3249.5	2081.0	1168.5
ք. Երևան	1116.6	1116.6	-
Արագածոտն	141.7	33.1	108.6
Արարատ	278.8	82.2	196.6
Արմավիր	284.1	101.7	182.4
Գեղարքունիք	241.5	79.6	161.9
Լոռի	281.6	165.1	116.5
Կոտայք	280.6	157.4	123.2
Շիրակ	281.5	169.7	111.8
Սյունիք	152.9	103.7	49.2
Վայց Ձոր	55.8	19.3	36.5
Տավուշ	134.4	52.6	81.8

Աղբյուրը՝ աղյուսակը կազմված է «ՀՀ սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2010 թ. հունվար-դեկտեմբեր» տեղեկատվական ամսական զեկույցի տվյալների հիման վրա, էջ 134:

2006 թվականին զբաղվածության հիմնական ոլորտներն էին գյուղատնտեսությունը, որը կազմում է ընդհանուրի 46.2%, այնուհետև արդյունաբերությունը՝ 12.9%, կրթությունը՝ 9.2%, առևտուրն ու հանրային սնունդը՝ 10.4%²: Նշենք, որ պետական հատվածում զբաղվածությունը հատկանշական է գիտության, կրթության և մշակույթի ոլորտներին, որոնցում զբաղվածների միայն 11% է գտնվում մասնավոր հատվածում, ինչպես նաև առողջապահության և սոցիալական ապահովության ոլորտներին, որոնցում զբաղվածների 18% է միայն մասնավոր հատվածում: Բնութագրական է, որ պետական հատվածում զբաղվածների ընդհանուր թվի 64% բաժին է ընկնում վերոնշյալ ոլորտներին: Պետական հատվածում զբաղվածների տեսակարար կշիռը հարաբերականորեն մշտական է նաև տրանսպորտի և կապի (49%), ինչպես նաև արդյունաբերության (21%) համար: Աղյուսակ 7-ում բերված է զբաղվածության դինամիկան 1985-2010 թվականներին ըստ տնտեսության հիմնական ճյուղերի, որտեղից պարզ երևում

¹ Հայաստանի Սոցիալական պատկերը և աղքատությունը, Երևան, 2011, էջ 25.

² Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2007 թ., էջ 55; 2008 թ. էջ 54:

է, որ ընդհանուր զբաղվածության բացարձակ կրճատումն ուղեկցվում է կառուցվածքային փոփոխությունների ամբողջովին հակառակ ուղղություններով: Այսպես օրինակ, արդյունաբերության ու շինարարության ճյուղերում 1985-1990 թվականներին նկատվող մոտավորապես 13.7% աճը հետագա տարիներին փոփոխվում է կտրուկ և անընդհատ անկման: Հակառակ պատկեր է նկատվում գյուղատնտեսության մեջ: Այստեղ 1985-1990 թվականներին զբաղվածությունը նվազել է 2.5%-ով: Սակայն 1991-1992 թվականներին հողի սեփականաշնորհումից հետո աշխատանքային ռեսուրսների ամենից բարձր զբաղվածությունը գյուղատնտեսությունում է, որը միայն այդ երկու տարիների ընթացքում ավելացել է գրեթե 200 հազար մարդով: Ավելին, դրանից հետո ընդհանուր զբաղվածների թվում գյուղատնտեսությունում զբաղվածների տեսակարար կշիռը ոչ միայն չի նվազում, այլև շարունակում է աճել:

Աղյուսակ 7

Զբաղվածների միջին տարեկան թվաքանակն ըստ տնտեսության ճյուղերի (հազար մարդ)

Տարիներ	Արդյունաբերություն և շինարարություն	Գյուղատնտեսություն	Ծառայություններ	Այլ ճյուղեր	Ընդամենը
1985	597	313	571	67	1548
1990	679	289	624	39	1630
1995	379	552	532	14	1476
2000	227	567	475	11	1278
2005	169.2	507.1	410.9	10.1	1097.8
2006	170.6	504.3	410.0	6.8	1092.4
2007	166.0	506.8	419.8	8.9	1101.5
2010	141.7	500.7	205.9	256.5	1104.8

Չայաստանի վիճակագրական տարեգրքեր՝ 1990, 2006, 2007, 2008 թթ. և 2010 թ., էջ 56 տվյալների հիման վրա:

Այսպես, 1990 թվականին գյուղատնտեսությունում զբաղվածների տեսակարար կշիռը կազմում էր 17.7%, 1993 թ.՝ 33.8%, 2000 թ.՝ 44.4%, իսկ 2005 թ.՝ 46.2%: Բացարձակ արտահայտությամբ 1990-2010 թվականներին գյուղատնտեսությունում զբաղվածների թիվը գրեթե կրկնապատկվել է (տես աղյուսակ 7-ը):

Ի տարբերություն արդյունաբերության և գյուղատնտեսության, հարաբերականորեն կայուն է եղել զբաղվածների թիվը ծառայությունների ոլորտում (առևտուր և սպասարկում), որտեղ 2001 թ. զբաղված էր ընդհանուր զբաղվածների 37%, որն էականորեն քիչ է տարբերվում նախորդ տարիների ցուցանիշներից, իսկ 2005 թ. այն կազմել է 34.4%: Արդյունքում, զբաղվածության ոչ համազոր միտումները տնտեսության տարբեր հատվածներում կանխորոշեցին որակական փոփոխությունները զբաղվածության ընդհանուր կառուցվածքում, որը կտրուկ կերպով փոխվեց արդյունաբերության ու շինարարության ճյուղերում

զբաղվածների կրճատման հաշվին գյուղատնտեսության մեջ զբաղվածների մասնաբաժնի ավելացմամբ:

Անցումային շրջանում Հայաստանի սոցիալ-տնտեսական վիճակի կարևոր բնութագրիչներից է նաև գործազրկությունը, որը լինելով մակրոտնտեսական ցուցանիշ, նաև իր ամենաուղղակի ազդեցությունն է ունենում յուրաքանչյուր անհատի վրա: Աշխատատեղերի կորուստը բնակչության ամենալայն զանգվածների համար նշանակում է կենսամակարդակի կտրուկ նվազում և բարոյահոգեբանական ծանր հարված: Պատահական չէ, որ գործազրկության հիմնախնդիրը շատ հաճախ գտնվում է քաղաքական քննարկումների կենտրոնում:

Հայաստանում գործազրկության մակարդակը 2009 թվականին 2008 թվականի համեմատ բարձրացել է 2.3 տոկոսային կետով և կազմել ` 18.7 տոկոս, ինչը հիմնականում պայմանավորված է եղել համաշխարհային տնտեսական ճգնաժամի հետևանքով Հայաստանում արձանագրված տնտեսական կտրուկ անկմամբ` 14.4 տոկոս:

Ճգնաժամը հատկապես բացասական ազդեցություն է ունեցել տղամարդկանց զբաղվածության վրա, մասնավորապես `գործազրկության մակարդակը տղամարդկանց մոտ 2009 թվականին բարձրացել է շուրջ 3.4 տոկոսային կետով, մինչդեռ կանանց մոտ այն բարձր է 2 տոկոսային կետով (տես աղյուսակ 8):

Աղյուսակ 8

Գործազրկության մակարդակն ըստ սեռի և տարիքային խմբերի (տոկոս)

	Ընդամենը		Տղամարդ		Կին	
	2008	2009	2008	2009	2008	2009
Ընդամենը	16.4	18.7	14.4	17.8	18.6	19.9
15-24	36.5	40.9	32.0	36.0	43.2	47.1
25-34	17.9	22.1	15.7	19.5	21.1	26.1
35-44	12.9	15.8	10.8	14.6	14.8	16.9
45-54	12.0	14.1	7.9	13.5	15.9	14.7
55-64	13.1	11.1	12.3	11.9	14.1	10.3
65-75	4.1	4.9	5.8	7.6	2.5	3.2

Աղյուսակը հաշվարկված է ՀՀ ԱԾՎ տ/տ ընտրանքային հետազոտության տվյալների հիման վրա:

Գործազրկության առումով ավելի խոցելի է եղել 15-24 տարեկանների խումբը, որոնց շրջանում գործազրկության մակարդակը 2008-2009 թվականներին մոտ 2.2 անգամ ավելի բարձր է եղել գործազրկության միջին մակարդակից: Կանանց գործազրկության մակարդակը բոլոր տարիքային խմբերում ավելի բարձր է եղել տղամարդկանց գործազրկության մակարդակից: 2011 թվականի դրությամբ զբաղված է եղել կանանց 44.4 և տղամարդկանց 60.1 տոկոսը (տես աղյուսակ 9):

Աղյուսակում ներկայացված տվյալներն ստացվել են տնային տնտեսությունների կենսապայմանների ամբողջական հետազոտության արդյունքում, որն իրականացվել է 7872 տնային տնտեսություններում: Աշխատանքի շուկայի ուսումնասիրման տեսանկյունից աշխատունակ տարիք է համարվել 15-75 տարեկան բնակչությունը:

Աղյուսակ 9

Զբաղվածության մակարդակն ըստ տարիքի և սեռի 2010-2011 թթ. (տոկոս)

	Ընդամենը		Տղամարդ		Կին	
	2010	2011	2010	2011	2010	2011
Ընդամենը	49.6	51.4	59.9	60.1	41.1	44.4
15-19	7.6	6.9	8.6	6.8	6.5	7.1
20-24	33.4	35.5	46.6	46.1	22.1	25.6
25-29	50.4	52.3	71.5	68.9	32.6	38.9
30-34	59.8	62.1	75.9	77.6	46.4	48.9
35-39	66.2	67.9	77.3	77.5	57.0	61.3
40-44	71.1	73.0	83.4	80.0	62.0	67.9
45-49	68.9	69.6	79.9	79.7	60.9	62.5
50-54	66.2	67.4	78.3	76.6	56.2	60.2
55-59	62.0	62.7	71.6	71.7	54.9	55.7
60-64	56.6	50.1	69.1	60.1	47.6	41.7
65-69	37.2	40.7	43.8	49.4	32.2	35.2
70-75	29.4	32.0	36.1	40.4	24.9	25.9

Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք, 2012, էջ 71:

Ինչպես տեսնում ենք զբաղվածության մակարդակը ցածր է հատկապես 15-24 և 65-75 տարեկան բնակչության խմբերում:

2013 թվականի մարտի 1-ի դրությամբ աշխատանք փնտրողների թիվը կազմել է 71.8 հազար մարդ, որից 506 հազարը կանայք են, իսկ 18.5 հազարը՝ երիտասարդներ: Գործազուրկների թվաքանակը կազմել է աշխատանք փնտրողների 85.0 տոկոսը, կամ 61.1 հազար: Շարունակում է բարձր մնալ գործազուրկ կանանց թիվը, որը կազմում է գործազուրկների թվի 72.7 տոկոսը: Երիտասարդների թվաքանակը կազմում է գործազուրկների 23.7 տոկոսը: Գործազուրկ կանանց թվաքանակում մեծ տեսակարար կշիռ ունեն քաղաքաբնակները՝ 88.5 տոկոս: Նրանց հիմնական մասը կենտրոնացած են Երևանում, Գյումրիում, Վանաձորում, Կապանում, Արմավիրում: 2013 թվականի մարտի 1-ի դրությամբ գործազուրկության նպաստի ստացման իրավունք ունեն 10452 գործազուրկներ, որոնցից 7041-ը կանայք են, 1563-ը՝ երիտասարդներ: Աշխատանք փնտրողներից աշխատանքի են ընդունվել միայն 1570-ը, որից 994-ը կին, 461 երիտասարդ¹:

Երիտասարդների զբաղվածության ապահովման դժվարությունները հիմնականում պայմանավորված են աշխատաշուկայում անմրցունակ մասնագիտություններ ունենալու փաստով:

Նույնիսկ պահանջված մասնագիտություններով աշխատաշուկա մտնող մասնագետների թիվը զգալիորեն գերազանցում է գործատուների կողմից ներկայացվող պահանջարկը: Ավելին, համաձայն «Հայաստանի երիտասարդության ազգային զեկույցի», զբաղված երիտասարդների 56 տոկոսը չի աշխատում իր մասնագիտությամբ: Աշխատանքի տեղավորման դժվարություններ ունեն նաև

¹ «Զբաղվածության պետական ծառայություն» գործակալության տվյալները:

50-ից բարձր տարիքի անձինք, որոնք երկարատև գործազրկության հետևանքով կորցնում են իրենց որակավորումը:

ՀՀ-ում անցումային շրջանին բնորոշ երևույթներն իրենց ազդեցությունն ունեցան նաև կրթական համակարգի վրա՝ հանգեցնելով աշխատաշուկայի և կրթական համակարգի անհամաձայնությունների, որն էլ աշխատանքի շուկայում առաջարկի և պահանջարկի խզվածության հիմնական պատճառներից մեկն է: Կրթական համակարգը դեռևս գտնվում է բարեփոխումների փուլում, որը միտված է համահունչ դարձնելու տնտեսության, աշխատաշուկայի և մասնագիտական կրթության նպատակները: Հայաստանում ընդգրկվածությունը բարձր է հիմնականում կրթության համակարգում, իսկ համեմատաբար ցածր ավագ դպրոցի համակարգում: 2012 թվականի դրությամբ հանրապետությունում նախնական և միջնակարգ մասնագիտական կրթությունն իրականացվում է 96 միջնակարգ մասնագիտական և 25 նախնական մասնագիտական ուսումնական հաստատություններում: Հայաստանում գործում են 23 պետական բարձրագույն ուսումնական հաստատություններ¹:

Աղյուսակ 11-ում ցույց են տրված յուրաքանչյուր կրթական օղակի բնակչության զբաղվածության մակարդակները: Հետաքրքրական է այն հանգամանքը, որ կրթության ամենաբարձր մակարդակ (բարձրագույն, հետբուհական) ունեցողների միայն 60.6 տոկոսն է զբաղված եղել և նրանցից շատերը ոչ իրենց մասնագիտությամբ: Սա վկայում է այն մասին, որ շատ մասնագիտությունների գծով արդեն իսկ բավարար առաջարկ կա և պետք է ուղղորդվել այն մասնագիտությունների պատրաստմանը, որոնց նկատմամբ աշխատաշուկայում առկա է չբավարարված պահանջարկ:

2011 թվականի դրությամբ միջնակարգ կրթություն ունեցող անձինք զբաղված բնակչության թվաքանակում ամենամեծ տեսակարար կշիռն ունեն՝ 40.7 տոկոս, նրանց հաջորդել են մասնագիտական բարձրագույն և հետբուհական կրթական մակարդակներ ունեցողները²: Սակայն ակնհայտ է, որ տնտեսությունում գիտելիքն ու ֆորմալ ուսուցումը մրցունակության առումով միշտ էլ անձի զբաղվածության կարևորագույն գործոններից են հանդիսացել:

Աղյուսակ 10

Զբաղվածներն ըստ կրթության 2010-2011 թթ. (տոկոս)

	Ընդամենը		Տղամարդ		Կին	
	2010	2011	2010	2011	2010	2011
Ընդամենը	49.6	51.4	59.9	60.1	41.1	44.4
Բարձրագույն, հետբուհական	60.5	60.6	71.9	69.6	52.0	53.9
Միջին մասնագիտական, թերի բարձրագույն	50.7	52.6	66.9	64.2	40.8	45.2
Նախամասնագիտական, արհեստագործական	60.4	64.7	76.4	78.4	43.1	48.6
Միջնակարգ ընդհանուր	47.9	50.1	57.4	59.7	39.3	42.0
Հիմնական ընդհանուր	35.6	35.0	41.9	38.4	28.5	31.0
Տարրական	32.8	34.2	34.1	37.6	31.9	31.7

Աղբյուրը՝ Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք, Երևան, 2012, էջ 71:

¹ Կրթության ազգային ինստիտուտի տվյալները:
² Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք, Երևան, 2012, էջ 55:

Արդյունաբերական զարգացած երկրներում գործազրկության մակարդակն այնքանով ցածր է, որքանով բարձր է աշխատուժի կրթական մակարդակը: Սակայն զարգացող երկրներում գործազրկություն հնարավոր է նույնիսկ բարձր կրթական մակարդակի դեպքում: ՀՀ «Զբաղվածության պետական ծառայություն» գործակալությունը գործազրկությունն ըստ կրթական մակարդակի որոշելու համար կիրառում է երկու խումբ՝ միջին մասնագիտական կրթություն և բարձրագույն կրթություն: Աղյուսակ 11-ի տվյալները ցույց են տալիս, որ և՛ բարձրագույն, և՛ միջին մասնագիտական կրթություն ունեցող գործազուրկների թիվը նվազման միտումներ է դրսևորել, բացառություն են կազմել միայն ետճգնաժամային տարիները, երբ տնտեսական անկայուն վիճակով պայմանավորված աճել է գործազրկության մակարդակը: Տվյալներից կարելի է նաև եզրահանգել, որ աշխատաշուկա են մուտք գործում կրթության որոշակի մակարդակ ունեցողները, հատկապես բարձրագույն կրթություն ունեցողները:

Աղյուսակ 11

Գործազուրկների թիվն ըստ կրթության (հազար մարդ)

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Բարձրագույն	12.6	8.8	10.0	11.9	12.0	11.8	10.1
Միջին մասնագիտական	22.0	16.6	17.0	19.3	18.1	15.4	14.2

Աղբյուրը՝ «Զբաղվածության պետական ծառայություն» գործակալություն:

Զբաղված բնակչության բաշխվածությունը վարձու և ոչ վարձու աշխատատեղերում երևում է աղյուսակ 12-ից: Տվյալները ցույց են տալիս, որ ՀՀ զբաղված բնակչության մեջ մեծ տեսակարար կշիռ են կազմում վարձու աշխատողները և ինքնազբաղվածները, վերջինների բաժինը տարեցտարի ավելանում է: Ինքնազբաղվածներն ավելի շատ կենտրոնացված են գյուղական վայրերում, իսկ քաղաքներում են գտնվում վարձու աշխատողների զգալի մասը: Դա պայմանավորված է նրանով, որ քաղաքներում աշխատատեղերն ավելի շատ են, ինչպես նաև բարձր է աշխատավարձը:

Աղյուսակ 12

**Զբաղվածներն ըստ զբաղվածության կարգավիճակի 2010-2011 թթ.
(միջին տարեկան, հազար մարդ)**

Ընդամենը	վարձու աշխատող		գործատու		ինքնազբաղված		այլ		
	2010	2011	2010	2011	2010	2011	2010	2011	
Ընդամենը զբաղված									
1185.2	1175.1	673.9	653.0	6.1	7.5	325.5	349.8	179.6	164.9
Տղամարդ									
644.8	610.9	401.9	362.0	5.4	5.9	177.0	184.7	60.4	58.4

Կին	564.2	272.0	291.0	0.7	1.7	148.6	165.1	119.1	106.5
Քաղաք	627.7	525.5	527.2	5.7	5.7	84.3	90.0	12.2	8.8
Գյուղ	557.5	543.3	148.4	125.7	0.5	1.8	241.2	259.7	167.4

Աղբյուրը՝ Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք, Երևան, 2012, էջ 57:

ՀՀ մարզերում և Երևանում զբաղվածության ցուցանիշների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ առկա են տարածքային անհամասնություններ: Բազմաթիվ գործոններ, ինչպիսիք են տարածաշրջանային բարեփոխումների տեմպերը, անհավասար ներդրումները, ապրանքների ու ծառայությունների առաջարկի ու պահանջարկի աշխարհագրական առանձնահատկությունները և այլն, տարբերություններ են առաջացնում զբաղվածության ոլորտում: Տնտեսական աճին զուգահեռ, տարածքային զարգացման անհամաչափությունները խորանում և արտահայտվում են նրանում, որ գնալով մայրաքաղաք Երևանի տնտեսական դերը հանրապետությունում բարձրանում է: Մասնագիտական կրթություն ստացածները գերադասում են աշխատել Երևանում ոչ իրենց մասնագիտությամբ, քան թե գնալ մարզեր իրենց ստացած մասնագիտությամբ աշխատելու: Ըստ մարզերի զբաղվածության իրավիճակը 2012 թվականին ունեցել է հետևյալ պատկերը (տե՛ս աղյուսակ 13-ը):

Աղյուսակ 13

Զբաղվածության ցուցանիշներն ըստ մարզերի և ք. Երևանի 2012 թ. հունվարին

Ցուցանիշները	Արագածոտնի	Արարատի	Արմավիրի	Գեղարքունիքի	Լոռու	Կոտայքի	Շիրակի	Սյունիքի	Վայոց Ձորի	Տավուշի	Քաղաք Երևան
Աշխատուժը (հազ. մարդ)	67.9	121.0	125.5	107.1	103.9	84.4	95.4	57.3	26.6	56.6	348.7
Զբաղվածները (հազ. մարդ)	66.5	117.8	122.6	101.9	93.5	77.7	86.5	52.3	25.7	51.8	323.8
Գործազուրկները (հազ. մարդ)	1.4	3.2	2.9	5.2	10.4	6.7	8.9	5.0	0.9	4.8	24.9
Գործազրկության մակարդակը, %	2.1	2.6	2.3	4.9	10.0	7.9	9.3	8.7	3.4	8.5	7.1

Աղբյուրը՝ «Զբաղվածության պետական ծառայություն» գործակալություն:

Աղյուսակի տվյալները փաստում են, որ զբաղվածների թիվը հատկապես ցածր է Շիրակի և Լոռու մարզերում, որոնք հանդիսացել են աղետի գոտիներ և դրանց տնտեսությունները դեռևս լրիվ վերականգնված չի կարելի համարել:

Հայաստանի տնտեսության համաչափ տարածքային զարգացումը հանդիսանում է ՀՀ կառավարության հիմնական առաջնահերթություններից մեկը և ուղղորդված է Երևանից դուրս տնտեսական ենթակառուցվածքների ստեղծմանը:

ՀՀ տնտեսության զբաղվածության ոլորտի բնութագրիչներից է համարվում այն, որ շարունակվում է բարձր մնալ ոչ ֆորմալ զբաղվածության մակարդակը: Ոչ ֆորմալ զբաղվածությունն ավելի շատ տարածված է կանանց շրջանում, քան տղամարդկանց, իսկ բնակավայրերի առումով այն ավելի շատ տարածված է գյուղական բնակավայրերում (տե՛ս աղյուսակ 14-ը):

Աղյուսակ 14

Ոչ ֆորմալ զբաղվածությունը ՀՀ տնտեսությունում
(տոկոսով համապատասխան խմբի ընդամենը զբաղվածների նկատմամբ)

	2010	2011	2012
Ընդամենը	50.4	50.4	50.4
Տղամարդ	46.9	48.9	46.6
Կին	54.6	52.3	53.4
Քաղաք	23.3	22.5	22.4
Գյուղ	79.3	81.7	82.1

Աղբյուրը՝ Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք, Երևան, 2012, էջ 70: 2012 թ. տվյալները վերցված են «Զբաղվածության պետական ծառայություն» գործակալությունից:

Արդյունավետ զբաղվածության հիմնախնդիրներից է այնպիսի զբաղվածության առկայությունը, որն աշխատողի համար կապահովի բավարար եկամուտ: Այս առումով հարցը դիտարկելիս կարող ենք փաստել հետևյալ իրավիճակը: Հայաստանում 2012 թվականին միջին ամսական աշխատավարձը կազմել է 121342 դրամ, 2011 թվականի համեմատ աճելով 13250 դրամով: 2013 թվականի փետրվար ամսվա դրությամբ միջին ամսական անվանական աշխատավարձը կազմել է 139331 դրամ¹: Ընդհանուր առմամբ տղամարդիկ ավելի բարձր են վարձատրվել, քան կանայք, այսպես, հանրապետական միջին ամսական աշխատավարձի նկատմամբ տղամարդկանց միջին ամսական աշխատավարձը գերազանցում է 30.4 տոկոսով, իսկ կանանց մոտ ընդհակառակն է, նրանց միջինը կազմում է հանրապետականի ընդամենը 78.3 տոկոսը²:

ՀՀ-ում զբաղվածության կարգավորման 2012 թվականի պետական ծրագրով նախատեսված միջոցառումների արդյունքում արձանագրվել են հետևյալ արդյունքները³:

2012 թվականի դեկտեմբերի 1-ի դրությամբ զբաղվածների թվի աճով պայմանավորված, հաշվառած աշխատանք փնտրողների թվաքանակը տարեսկզբի նկատմամբ նվազել է 10.9 տոկոսով և կազմել է 73679 մարդ, գործազուրկի կար-

¹ «Զբաղվածության պետական ծառայություն» գործակալության տվյալները:

² Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք, Երևան, 2012, էջ 90:

³ Աղբյուրը՝ «Զբաղվածության պետական ծառայություն» գործակալության տեղեկատվությունը:

գավիճակ ստացողների թիվը նվազել է 10.1 տոկոսով, կազմելով 63053 մարդ: Ձբաղվածության պետական ծրագրերում ընդգրկվել են 18563 աշխատանք փնտրող անձինք՝ նախատեսված 23169-ի փոխարեն, որը կազմել է աշխատանք փնտրողների 25.2 տոկոսը: Այս ցուցանիշի նվազման պատճառը նպաստառու գործազուրկների ամսական միջին թվի նվազումն է 8743-ով, որը պայմանավորված է տնտեսության մեջ զբաղվածների թվի աճով և օրենսդրական միջոցառումների կիրառմամբ:

Տարեսկզբից գործազրկության նպաստի ստացման իրավունք է ձեռք բերել շուրջ 16257 գործազուրկ՝ նախորդ տարվա 21730-ի փոխարեն: Նպաստառու գործազուրկների թվաքանակը միջին ամսական հաստատված 20850-ի փոխարեն կազմել է 12818 մարդ:

Ինչպես տեսնում ենք, չնայած զբաղվածության պետական կառույցների գործադրած ջանքերին, գործազուրկների թիվը չի նվազում, իսկ եթե դա առկա է, ապա ակնհայտորեն արդյունք է արտագաղթի, որի հոսքը դեռևս ակտիվ է Հայաստանում:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հոդվածում դիտարկվում են ՀՀ-ում մարդկային կապիտալի հնարավոր կորուստները պայմանավորված թերզբաղվածությամբ և գործազրկությամբ: Այս նկատառումով վերլուծություն են ենթարկվել զբաղվածությունը և գործազրկությունը ՀՀ տնտեսությունում ըստ ճյուղերի, սեռի, տարիքի, կրթական մակարդակի և ըստ մարզերի:

АННОТАЦИЯ

ГАРИБЯН Г., АМБАРЦУМЯН А. – ЗАНЯТОСТЬ, БЕЗРАБОТИЦА И ПОТЕРИ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА В РА

В статье рассматриваются возможные потери человеческого капитала, обусловленные неполной занятостью и безработицей. С этой точки зрения анализируются занятость и безработица в экономике РА по отраслям, полу, возрасту, уровню образования и регионам.

SUMMARY

GHARIBYAN G., HAMBARDZUMYAN A. EMPLOYMENT, UNEMPLOYMENT AND LOSSES OF HUMAN CAPITAL IN RA

In the article possible losses of the human capital are considered, caused by part-time employment and unemployment. Therefore employment and unemployment in RA economy are analyzed according to branches, sex, age, education level and regions.